

8. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, ф. 1, од. зб. 26354, арк. 5–8.
9. Кугутяк М. Діяльність Українського Громадського Комітету в Чехословаччині / М. Кугутяк // Українська еміграція. Історія й сучасність. Матеріали міжнародних наукових конференцій, присвячених 100-річчю еміграції українців до Канади. — Львів, 1992. — С. 311.
10. Луговий О. Визначне жіноцтво України. Історичні життєписи / Луговий О. — К. : Ярославів Вал. — 2007. — С. 199.
11. Мирний І. Український високий педагогічний інститут ім. М. Драгоманова у Празі / Мирний І. — Прага, 1929. — Т. 1. — 570 с.
12. Новиченко Л. Історія української літератури ХХ століття: для студ. гуманіт. спец. вищ. навч. закл. у 2 кн. — Кн. 1 : Перша половина ХХ ст. / Новиченко Л. — К. : Либідь, 1998. — 452 с.
13. Пашенко О. Б. Діяльність українських жіночих організацій Польщі й Чехословаччини 1919–1939 рр. (за документами ЦДАВО України) / О. Б. Пашенко // Архіви України. — № 4–6 (244), 2000. — С. 59–67.
14. Рудницька-Лисяк М. Львівське жіноцтво під час падолистого перевороту / М. Лисяк-Рудницька // Наша мета. — 1919. — С. 3–5.
15. Русова С. Наші визначні жінки. Літературні характеристики — силюсти / Русова С. — Коломия : Б/в, 1934. — 92 с.
16. Сабадин А. О. Співробітництво української жіночої національної ради з міжнародними жіночими організаціями в міжвоєнний період (1920–1938) / А. О. Сабадин // Історичний архів. Наукові студії: Зб. наук. пр. — Миколаїв: ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. — Вип. 5. — С. 125–128.
17. Софія Русова — педагог, державний діяч, просвітител. Біографічний покажчик / К., 2010. — 175 с.
18. Трошинський В. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище / Трошинський В. — К. : Інтел, 1994. — 259 с.
19. Українська культура: Лекції за редакцією Дмитра Антоновича / Упор. С. В. Ульяновська, вст. ст. І. М. Дзюби; Перед. слово М. Антоновича; Додатки С. В. Ульяновської, В. І. Ульяновського. — К. : Либідь, 1993. — 592 с.
20. Український В[ільний] Університет в Празі в роках 1921–1926. — Прага : Державна друкарня в Празі, 1927. — 236 с.
21. ЦДАВО України, ф. 3563, оп. 1, спр. 78, арк. 15.
22. ЦДАВО України, ф. 3879, оп. 2, од. зб. 239.
23. ЦДАВО України, ф. 3879, оп. 2, од. зб. 249.

Ю. М. Перга

УДК: 323.1+930(477)

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНЦІВ ХОЛМЩИНИ І ПІДЛЯШСЯ (1918–1939 рр.): ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

У статті здійснено огляд літератури і джерел з наукової проблеми суспільно-політичного розвитку Холмщини і Підляшшя міжвоєнного періоду.

Ключові слова: історіографія; архівні матеріали; Україна; Польща; Холмщина; Підляшшя; національна меншина.

В статье сделан обзор историографии и источников по научной проблеме общественно-политического развития Холмщины и Подляшья межвоенного периода.

Ключевые слова: историография; архивные материалы; Украина; Польша; Холмщина; Подляшье; национальное меньшинство.

In this article overview of historiography and archive materials on the topic of socio-political development of Ukrainian population in Kholm and Podlasie regions in 1918–1939.

Author describes Ukrainian historiography on the topic from local contemporaries' authors until modern scientific works. Differences of points of view, especially in soviet period, was shown. Also author analyze polish historiography and describes main monographs and articles about Ukrainians in Kholm and Podlasie regions and their cooperation and problems with the polish authorities.

Analysis of archive materials, local and governmental press, law and transcripts of Sejm of Poland in 1918–1939 biennium were made.

Keywords: historiography; archival materials; Ukraine; Poland; Kholm; Podlasie; national minority.

Українсько-польські відносини між двома світовими війнами є досить складною та неоднозначною темою наукового пошуку. Цей період характеризується певним протистоянням між двома народами та спробами розв'язати його різними шляхами. Через це накопичилась велика кількість взаємних образ і звинувачень іншої сторони конфлікту з його започаткуванні та розпаленні. Саме тому цей період в історичній науці досить активно вивчається з різноманітних боків.

Проте, попри велику кількість досліджень, існують і певні прогалини. Серед них — стан українських мешканців, які компактно проживали у східних повітах Люблінського воєводства — Холмщини й Південного Підляшшя. Означена територія не була ареною активного протистояння між поляками та українцями, тому дослідники дещо побічно звертають увагу на цю тему, надаючи перевагу процесам на території Галичини. Передусім, активно розробляють проблему саме місцеві науковці.

Наукові напрацювання з цієї теми можна умовно розділити на вітчизняні та зарубіжні. Для зручності ми відносимо праці українських авторів, які до 1939 р. мешкали на території Польщі, авторів радянського періоду і сучасних українських до вітчизняної історіографії. Всі інші — до зарубіжної.

Загалом, можна сказати, що різні аспекти боротьби українців за свою ідентичність у складі II Речі Посполитої висвітлювались у наукових працях великої кількості вітчизняних фахівців. Однак вони зосереджувались передусім на українцях Східної Галичини, переважно оминаючи увагою діяльність українців Холмщини та Підляшшя.

Роботи вітчизняних авторів-сучасників В. Мудрого [50], Д. Великановича [36], І. Герасимовича [37] вийшли в 1920-х рр. Їх автори закликали українців боротися за збереження української мови й культури на українських етнічних теренах, навчання українських дітей рідною мовою. Втім, констатуємо певну суб'єктивність зазначених авторів через заангажованість у процес.

Варто відзначити активного учасника тих подій Євгена Пастернака. У праці, опублікованій в еміграції в Канаді та кілька разів перевиданій, він описує всі події, сучасником яких став. Насамперед це політична боротьба у складі польського сейму представників української меншини, громадське та культурно-освітнє життя простого люду та спроби польської влади реконвертувати українців до католицизму [52]. Ця робота, яку можна віднести до мемуарів, дає нам змогу розглянути проблему з погляду не тільки сучасника, а й активного суб'єкта тогочасних подій. Однак через це його погляд на проблему дещо однобокий та не висвітлює всіх можливих аспектів взаємодії українського населення з польською владою.

У радянській історіографії простежується крайня заполітизованість теми і виключно негативне ставлення не тільки до польського буржуазного уряду та його політики щодо національних меншин, але й до «ворожих елементів» з середовища української інтелігенції.

Одним з перших вагомих досліджень історії Західної України стало 5-томне видання «З історії західних земель», три перших томи якого побачили світ 1957 р., а два наступних — 1960 р. В четвертому томі вказаної роботи побіжно висвітлено деякі проблеми Холмщини як окремого регіону західноукраїнських земель [43].

Заслужують на увагу праці істориків О. Карпенка [45] та І. Васюти [35] другої половини ХХ ст., які зосередилися на висвітленні спротиву українського селянства діям польської влади. Проте ці науковці основну увагу приділили Волині та Галичині, згадавши Холмщину та Підляшшя лише побіжно.

Коли Україна проголосила незалежність, значно зріс інтерес учених до цієї тематики. Вільний доступ до раніше закритих архівних матеріалів, можливість користуватись сучасними засобами зв'язку, спілкуватися з закордонними фахівцями, тощо також позитивно вплинули на активізацію відповідних досліджень.

Деякі матеріали з історії регіону та становища українців Холмщини можна знайти в роботі П. Костика [47]. Вагомий внесок у вивчення теми польсько-українських міжетнічних відносин у РП зробила Л. Чекаленко [58], яка в низці статей висвітила проблеми мешканців західноукраїнських земель та їхньої адаптації до умов Польської держави.

Одна з останніх монографій, в якій досліджується польська національна політика «державної асиміляції», що отримав назву «концепція польського прометеїзму», належить авторству В. Комара [46].

Найбільший внесок до дослідження цієї проблематики зробив професор Чернівецького університету Юрій Макар. Його активна заінтересованість темою постає передусім через його походження — він корінний холмщанин, родину якого було депортовано. Цей факт, безумовно, впливає на його погляди.

Найбільш важливою та докладною, на наш погляд, є монографія Ю. Макара в співавторстві з сином Віталієм та Михайлом Горним [49]. У ній він досліджує два етапи депортації українців з Холмщини і Південного Підляшшя — після Першої світової війни та Другої світової війни відповідно. Описуючи події в цих землях у міжвоєнний період, він подає факти насамперед як передумови до депортації, дещо відриваючи їх від загальнопольського та загальносвітового історичного контексту. Незважаючи на це, науковий доробок Юрія Макара має критично важливу цінність через його обсяг та висвітлення поглядів однієї зі сторін.

Вже згадуваний Михайло Горний досліджує передусім видатні особистості Холмщини і Підляшшя, що віддзеркалилось у його монографії [39]. Також коло наукових інтересів науковця становить інтелігенція, що мешкала на цій території, та її діяльність [38]. Ці дослідження конче важливі насамперед тим, що дають змогу ознайомитись з лідерами українців Холмщини і Підляшшя.

Тамара Шевчук у статтях також зосереджувала увагу на діяльності політичної еліти та інтелігенції Холмщини міжвоєнного періоду [59; 60].

Зазначену проблему порушував і Юрій Крамар. Досліджуючи перебіг виборчої кампанії до польського сейму 1922 р., він розглянув усі українські території, що входили до складу II Речі Посполитої та їх ставлення до самого факту виборів і питання участі, чи не участі в них [48]. У цій роботі чітко простежується схвалення представників Холмщини за рішення брати участь у виборах та ідеї щодо правової боротьби за права українців.

Історичні дослідження Володимира Сергійчука щодо етнічних меж та кордонів України дають нам змогу простежити історичну належність Холмщини й Підляшшя до того чи іншого державного утворення та долю українців цих земель упродовж століть [53].

Дещо окремо від зазначених стоїть історико-етнографічне дослідження за редакцією Валентини Борисенко [54]. Передусім воно розкриває матеріальну та духовну сторону життя українців Холмщини і Підляшшя. Однак у певних аспектах — і проблеми українців у складі Польської держави та релігійне протистояння православних українців із католицькою церквою та польською владою в міжвоєнні роки.

Останнім найбільш вагомим дослідженням у групі вітчизняної історіографії є дисертація Оксани Степанчук, у якій вона досить ґрунтовно розкрила етносоціальну державну політику II Речі Посполитої та її вплив на українців Холмщини [55].

На жаль, інші українські вчені зосередили увагу на інших аспектах історії України та українсько-польських відносин, тому в їхніх роботах ми можемо знайти тільки поодинокі факти з окресленої проблеми. Це ми можемо побачити у наукових доробках Лесі Алексієвець [34], Леоніда Зашкільняка [44], Ярослава Грицака [40] та багатьох інших.

На відміну від українських колег, польські дослідники періоду II Речі Посполитої приділяють проблемам Холмщини й Підляшшя незрівнянно більше уваги. Передусім цією тематикою займаються місцеві дослідники.

Серед праць зарубіжних авторів, переважно польських, можна чітко виділити два періоди: часів існування РП та повоєнний після 1945 р. Історіографія першого періоду характеризується крайніми шовіністичними настроями, нетерпимістю й ворожістю до національних меншин, передусім української та білоруської. Історіографія пізнішого періоду, особливо сучасна, значно більш поміркована в поглядах та критично налаштована і до політики II Речі Посполитої.

Серед першої групи виділяються твори лідерів та ідеологів національної демократії Р. Дмовського [10], С. Грабського [16], Є. Гертиха [15] та інших. Вони доводять необхідність національної асиміляції меншин як передумови побудови сильної Польської держави.

Серед других, безумовно, найбільш авторитетним дослідником є Григорій Купріянович. Цей польський науковець українського походження займається цілим вектором питань міжвоєнного життя місцевих українців. Найбільше уваги він приділяв релігійним суперечностям між польською владою і українцями та ревіндикаційній акції у 1937–1938 рр [19]. Також було широко розкрито освітньо-культурну частину життя українців [20]. Дослідник досить критично ставиться до дій польської влади, що й показує у працях.

Колега Г. Купріяновича з Люблінського університету ім. Марії Склодовської-Кюрі Мірослав Шуміло також займається цією проблемою. Передусім він досліджує життя лідера українців Холмщини 1920-х — почат-

ку 1930-х рр. Антона Васинчука [30]. Це дає нам можливість поглянути на проблему через призму особистості. Окрім того, Мірослав Шуміло досліджує діяльність українських послів від Холмщини й Підляшшя у складі сейму II Речі Посполитої та їхню боротьбу за права української меншини [29].

Велика кількість польських учених вивчала взаємодію польської влади з національними меншинами та їх становище в міжвоєнні роки. Серед них варто виділити Мірославу Папежинську-Турек, загальноновизнаного дослідника з цієї тематики. Серед її численних доробок варто відзначити окреме дослідження українського питання в II Речі Посполитій [23]. У ньому вона показує всю складність проблеми та неправильність політики польського уряду, яка тільки призвела до подальшої ескалації міжетнічного конфлікту. Також дослідниця вивчала і одну, за її висловом, з «найганебніших сторінок польської історії», як вона казала, а саме боротьбу проти православ'я та ревіндикаційну акцію 1937–1938 рр. [22].

Ті самі аспекти вивчав Миколай Сивицький, який не тільки показав усю складність та неоднозначність ситуації, а й підкріпив свою аналітику передруком архівних матеріалів Війська польського [25].

Дуже об'єктивно до проблеми взаємодії влади з національними меншинами підійшов Анджей Хойновський. Він намагався показати обидві сторони медалі: потребу держави та вимоги самих національних меншин [9].

Ще одним дослідником проблеми був Ришард Тожецький, який у працях засуджував польський уряд за неправильну політику щодо національних меншин [32].

Взаємодію українського населення з Військом польським, як і проблему Холмщини й Підляшшя, досліджувала низка вчених. Серед них особливо варто виділити Яна Кенсіка [17] і Тадеуша Ковальського [18], які досить критично та неупереджено розкрили питання.

Серед польських науковців, котрі висвітлювали тему Холмщини та Підляшшя в міжвоєнний період у дослідженнях політичних партій, освіти, культури та інших суспільних проблем, слід відзначити Єжи Дорошевського [11], Роберта Потоцького [24], Марека Сирніка [28], Ришарда Томчика [31], Константина Зеленко [33] та збірну працю Музею історії польського народного руху [14].

Хоча окреслені наукові розвідки відіграють важливу роль у дослідженні громадсько-політичного життя українців Холмщини й Підляшшя, найголовнішим джерелом є польські та українські архівні матеріали, місцеві та загальнодержавні періодика, стенограми засідань сейму.

Матеріали українських архівів представлено фондом № 1 (Волинське воєводське управління державної поліції) Державного архіву Волинської

обл., у якому містяться копії звітів польського уряду про суспільно-політичну ситуацію українців Холмщини й Підляшшя [41] та фондами № 1064 (Рада міністрів Української Держави, м. Київ) [56], № 4405 (Союз визволення України, м. Відень) [57] Центрального державного архіву вищих органів влади України, які дають нам змогу висвітлити належність згаданих територій та боротьбу між Польщею та УНР за них.

Водночас матеріали польських архівів значно ширше розкривають проблему з різних сторін. Наріжним каменем дослідження є матеріали Народного архіву в Любліні (Archiwum Państwowe w Lublinie), адже Холмщина і Підляшшя належали саме до Люблінського воєводства. Такі фонди як Komenda Powiatowa Policji Państwowej w Chełmie [5] та Rusińskie Dobroczynne Stowarzyszenie «Ridna Chata» w Chełmie [6] дають нам змогу дослідити діяльність офіційних на напівлегальних організацій, які українці створили для боротьби за свої політичні та культурно-релігійні права. Фонд Urząd Wojewódzki Lubelski, Wydział Społeczno-Polityczny [7] вкрай важливий з погляду офіційної польської влади. В цьому фонді зберігаються всі накази Люблінського воєводи, меморандуми, звіти таємної поліції та інші матеріали, які дають нам змогу визначити ставлення польської влади до української меншини в період II Речі Посполитої.

Архівні матеріали Архіву нових документів (Archiwum Akt Nowych) дають нам можливість побачити картину II Речі Посполитої в цілому та роль Холмщини й Підляшшя в тих чи інших питаннях. Велика джерельна база міститься у фондах Ukraińska Socjaldemokratyczna Partia (1924) [3], Komenda Wojewódzka Policji Państwowej w Lublinie (1919–1939) [1], Komunistyczna Partia Zachodniej Ukrainy (1919–1938) [2], Ukraińskie Chłopsko-Robotnicze Socjalistyczne Zjednoczenie SEL-ROB JEDNOŚĆ (1928) [4].

Фонди центрального військового архіву також конче необхідні для висвітлення картини, особливо в 1930-х рр., коли посилилась роль війська у взаємодії влади з національними меншинами. Однак наразі фонди не повною мірою доступні через реконструкцію архіву. Заповнити цю прогалину допомагають збірки документів [25].

Одним із найважливіших джерел, які висвітлюють ставлення польської влади до української національної меншини та спроби українських послів сейму боротися за їхні права є стенограми записів усіх засідань усіх каденцій сейму періоду II Речі Посполитої, доступні в електронній формі [26]. Також цінним джерелом є офіційне видання Сейму Речі Посполитої Польської «Вісник законів РП» («Dziennik ustaw RP») [13], який регулярно видавався з 1919 р. В ньому публікувались закони, які прийняв Сейм, Декрети президента РП, Постанови Ради міністрів та інші важливі акти центральних органів державної влади.

Останнім у переліку, проте не останнім за важливістю, джерелом є періодичні видання того періоду. Видання центральної влади, такі як «Biuletyn Polsko-Ukraiński» [8], «Sprawy Narodowościowe» [27] та «Dziennik Polski» [12] показують нам рефлексію польської влади та суспільства щодо питань української національної меншини, надають нам статистичні дані. На противагу ним українські періодичні видання, такі як місцеве «Наше Життя» [51], чи Львівське «Діло» [42] віддзеркалюють саме ставлення українців до тих чи інших подій та висвітлюють їхнє громадсько-політичне життя.

Підсумовуючи, можемо зазначити, що тема суспільно-політичного розвитку українців Холмщини й Підляшшя у фаховій літературі є недостатньо вивченою та розглядається переважно під кутом взаємодії польської влади з етнічними меншинами, або в розрізі міграцій, зокрема й депортацій. Основними ж матеріалами для поглибленого дослідження теми є передусім розмаїття джерел, серед яких значну частку становлять архівні матеріали та тогочасні періодичні видання.

1. Archiwum Akt Nowych — Komenda Wojewódzka Policji Państwowej w Lublinie (1919–1939).
2. Archiwum Akt Nowych — Komunistyczna Partia Zachodniej Ukrainy (1919–1938).
3. Archiwum Akt Nowych — Ukraińska Socjaldemokratyczna Partia (1924).
4. Archiwum Akt Nowych — Ukraińskie Chłopsko-Robotnicze Socjalistyczne Zjednoczenie SEL-ROB JEDNOŚĆ (1928).
5. Archiwum Państwowe w Lublinie — Komenda Powiatowa Policji Państwowej w Chełmie.
6. Archiwum Państwowe w Lublinie — Rusińskie Dobroczynne Stowarzyszenie «Ridna Chata» w Chełmie.
7. Archiwum Państwowe w Lublinie — Urząd Wojewódzki Lubelski — Wydział Społeczno-Polityczny.
8. Biuletyn Polsko-Ukraiński. — 1932–1939.
9. Chojnowski A. Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921–1939 / A. Chojnowski. — Wrocław : Ossolineum, 1979. — 262 s.
10. Dmowski R. Polityka narodowa w odbudowanym państwie / Dmowski R. — W., 1939. — 123 s.
11. Doroszewski J. Oświata w życie kulturalne społeczności ukraińskiej na Lubelszczyźnie w latach 1918–1939 / Doroszewski J. — Lublin, 2000. — 338 s.
12. Dziennik Polski. — 1918–1939.
13. Dziennik ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. — 1919–1939.
14. Działalność nacjonalistów ukraińskich na Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej / pod red. nauk. Bogumiła Grotta; Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego. — Warszawa, 2010. — 451 s.
15. Giertych J. O program polityki kresowej / Giertych J. — W. : Polityka, 1932. — 164 s.
16. Grabski S. Z zagadnień polityki narodowo-państwowej / Grabski S. — W. : Nakładem księgarni wydawniczej L. Iгла, 1925. — 58 s.

17. Kęsik J. Naród pod bronią: społeczeństwo w programie polskiej polityki wojskowej 1918–1939. / Kęsik J. — Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1998. — 199 s.
18. Kowalski T. Mniejszości narodowe w siłach zbrojnych Drugiej Rzeczypospolitej Polskiej (1918–1939) / Kowalski T. — Toruń, 1997. — S. 75.
19. Kuprianowicz G. Projekty «rozwiązania» kwestii ukraińskiej na Chełmszczyźnie i Podlasiu Południowym w drugiej połowie lat trzydziestych XX wieku / G. Kuprianowicz // Волинь і Холмщина 1938–1947. Польсько-українське протистояння та його відлуння. Дослідження, документи, спогади. — Львів : І-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 2003.
20. Kuprianowicz G. Ukraińskie życie kulturalno-oświatowe i ekonomiczne na Chełmszczyźnie i południowym Podlasiu w latach 1918–1926 / G. Kuprianowicz // Rocznik Chełmski. — T. 1. — Chełm, 1995. — S. 171–210.
21. Papierzyńska-Turek M. Haniebna akcja / M. Papierzyńska-Turek // Przegląd Prawosławny. — 2008. — № 7. — S. 10–14.
22. Papierzyńska-Turek M. Między tradycją a rzeczywistością. Państwo wobec prawosławia 1918–1939 / Papierzyńska-Turek M. — Warszawa, 1989. — 391 s.
23. Papierzyńska-Turek M. Sprawa ukraińska w drugiej Rzeczypospolitej, 1922–1926 / Papierzyńska-Turek M. — Kraków : Wydawnictwo Literackie, 1979. — 390 s.
24. Potocki R. Polityka państwa polskiego wobec zagadnienia ukraińskiego w latach 1930–1939 / R. Potocki // Res Historica. — 1997. — Z. 1. — Lublin, 1997. — S. 331–338.
25. Siwicki M. Dzieje konfliktów polsko-ukraińskich. — T. 1. / Siwicki M. — Warszawa : Tyrsa, 1992. — 317 s.
26. SPRAWOZDAŃ STENOGRAFICZNYCH Z POSIEDZEŃ SEJMU RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ: Kadencja I–V.
27. Sprawy Narodowościowe. — 1927–1939.
28. Syrynk M. Ukraińcy w Polsce 1918–1939. Oświata i szkolnictwo / Syrynk M. — Wrocław : Design Studio, 1996. — S. 148.
29. Szumiło M., Ukraińska Reprezentacja Parlamentarna w Sejmie i Senacie RP (1928–1939) / Szumiło M. — Lublin, 2007. — 325 s.
30. Szumyło M. Działalność Antoniego Wasyńczuka w ukraińskim ruchu narodowym na Ziemi Chełmskiej i Podlasiu w latach 1919–1922 / M. Szumyło // Rocznik Chełmski. — T. 5. — Chełm, 1999. — S. 171–190.
31. Tomczyk R. Ukraińskie Zjednoczenie Narodowo-Demokratyczne 1925–1939 / Tomczyk R. — Szczecin, 2006. — 336 s.
32. Torzecki R. Z badań nad polityką narodowościową w Polsce międzywojennej / Torzecki R. — Warszawa : PWN, 1982. — S. 269–284.
33. Zelenko K. Stosunki polsko-ukraińskie w II Rzeczypospolitej 1918–1939 / Zelenko K. — Lublin, 1994. — 49 s.
34. Алексієвець Л. Польща: утвердження незалежної держави 1918–1926 / Алексієвець Л. — Тернопіль : Підручники і посібники, 2006. — 448 с.
35. Васюта І. Селянський рух на західній Україні в 1919–1939 роках / Васюта І. — Львів : Вид-во Львівського університету, 1971. — 222 с.
36. Великанович Д. За українську школу / Великанович Д. — Львів, 1937. — 56 с.
37. Герасимович І. Українські школи під польською владою / Герасимович І. — Станіславів : Бистриця, 1924. — 22 с.
38. Горний М. Українська інтелігенція Холмщини і Підляшшя у ХХ ст.: монографія / Горний М. — Львів, 2002. — 326 с.
39. Горний М. Українці Холмщини і Підляшшя: видатніші особи ХХ століття / Горний М. — Львів, 1997. — 664 с.

40. Грицак Я. Нарис історії України : формування модерної української нації XIX–XX ст. / Грицак Я. — К. : Генеза, 2000. — 360 с.
41. Державний архів Волинської області, ф. 1. Волинське воєводське управління державної поліції.
42. Діло. — 1935–1939.
43. З історії західних земель [в 5 т.] / під ред. І. П. Крип'якевича. — К. : Наукова думка, 1957 — 1960. — Т. 4. — 152 с.
44. Зашкільняк Л. Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів / Л. Зашкільняк, М. Крикун. — Львів, 2002. — 752 с.
45. Карпенко О. Селянські повстання в Польщі в 1932–1933 рр. / Карпенко О. — К. : Вид. АН УРСР, 1955. — 132 с.
46. Комар В. Концепція прометеїзму в політиці Польщі (1921–1939 рр.) / Комар В. — Івано-Франківськ : Місто НВ, 2011. — 359 с.
47. Костик П. Трагічна доля Холмщини і Підляшшя / Костик П. — Львів, 1997. — 51 с.
48. Крамар Ю. Участь українських політичних сил Волині, Холмщини та Підляшшя у парламентських виборах 1922 р. / Ю. Крамар // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. — Розділ II. Історія України. — 13. — Луцьк, 2009.
49. Макар Ю. Від депортації до депортації. Суспільно-політичне життя холмсько-підляських українців (1915–1947). Дослідження. Спогади. Документи / Макар Ю. — Т. 1. Дослідження. — Чернівці : Букрек, 2011. — 880 с.
50. Мудрий В. Боротьба за огнище української культури у Західних землях України / Мудрий В. — Львів : Укр. краєва студ. рада, 1923. — 130 с.
51. Наше Життя. — 1922–1930, 1937.
52. Пастернак С. Нарис історії Холмщини і Підляшшя: новіші часи / Пастернак С. — 2 вид. — Вінніпег; Торонто, 1989. — 466 с.
53. Сергійчук В. І. Етнічні межі і державний кордон України / Сергійчук В. І. — 2 вид., доп. — К. : Українська видавнича спілка, 2000. — 432 с.
54. Степанчук О. П. Становище українського населення Холмщини в контексті польської національної політики 20–30-х років XX ст.: автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Степанчук О. П. — Переяслав-Хмельницький, 2013. — 20 с.
55. Холмщина і Підляшшя: Історико-етнографічне дослідження / За ред. В. Борисенко. — К., 1997. — 383 с.
56. Центральний державний архів вищих органів влади України, ф. 1064. Рада міністрів Української Держави, м. Київ.
57. Центральний державний архів вищих органів влади України, ф. 4405. Союз звільнення України, м. Відень.
58. Чекаленко Л. Трагізм української нації очима польської еліти / Л. Чекаленко // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. — № 2. — К. : Ін-т істор. України НАН України, 1998. — С. 261.
59. Шевчук Т. Роль української політичної еліти Холмщини і Підляшшя у виборах 1922 р. / Т. Шевчук // Інтелігенція і влада. Громадсько-політичний збірник. — Вип. 6. — 2006.
60. Шевчук Т. Українська інтелігенція Холмщини і Підляшшя в боротьбі за свої права в міжвоєнний період / Т. Шевчук // Українська історична наука на шляху творчого поступу. Матеріали III Міжнародного конгресу українських істориків. — Луцьк, 2008. С.